

EXPRESIVITATEA AȘEZĂRILOR ÎN DISCUȚIA DESPRE IDENTITATEA ELITELOR (SEC. VI-VII)*

ANDREI MĂGUREANU**

Rezumat: Când se vorbește despre elitele secolelor VI–VII, se analizează descoperirile funerare, fiind scoase din discuție așezările. Contribuția de față încearcă să aducă argumente în sensul că descoperirile din așezările epocii nu sunt de neglijat și că elita își poate găsi exprimarea atât prin piese cu semnificație socială, cât și prin elemente constructive speciale. Se încearcă aducerea în discuția despre elite a „lumii viilor”, discuție dominată de „lumea morților”.

Cuvinte-cheie: elite, fibulă digitată, aplice de centură, construcții bicamerale.

INTRODUCERE

Spre sfârșitul secolului al VI-lea, datorită izvoarelor literare bizantine cunoaștem, în spațiul dintre Carpați și Dunăre, existența câtorva lideri sclavini (Dauritas, Ardagast, Musakios sau Peiragast), acestea reprezentând singurele mențiuni directe ale unor elite nord-dunărene¹.

Pe baza descrierii locurilor în care s-au dat luptele dintre armata bizantină și sclavini, s-a încercat stabilirea zonei controlate de „regii” acestora. Astfel, despre Dauritas se crede că, în anii 578–580, controla zona de nord-est a Munteniei și sudul Moldovei. Mai târziu, în anul 594, Ardagast controla o regiune din Muntenia apropiată de Dunăre², iar Musakios o alta ceva mai depărtată, probabil în zona Buzăului³. În ceea ce îl privește pe Peiragast, au fost sugerate două teritorii: unul în vestul Munteniei, altul în sudul Olteniei⁴.

* Studiu finanțat prin „MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și post-doctorală”, cod contract POSDRU 159/1.5/S/137832, cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.

** Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; e-mail: arheologiemedievala@yahoo.com.

¹ Curta 2006, p. 83–91.

² Teodor 2003, p. 15, nota 39.

³ Teodor 2003, p. 15, nota 39.

⁴ Teodor 2003, p. 19–20 și nota 53.

Se poate observa că în izvoarele literare regăsim câte ceva despre elitele din regiunea dintre Carpați și Dunăre, dar nimic despre posibila existență a altora în părțile estice, între Carpați și Prut, de exemplu. Este adevărat că armata bizantină a efectuat operațiuni militare doar în regiunea Dunării, astfel că autorii antici au prezentat faptele respective neavând niciun interes pentru o privire mai depărtată, către alte regiuni.

Este interesant de observat că, ulterior menționării lui Peiragast, niciun alt *reges* sclavin nu a mai fost amintit, deși evenimente militare au continuat să fie la nord de Dunăre.

Încercând o abordare arheologică a problemei existenței acestor elite nord-dunărene, ne întrebăm cum arătau ele și dacă le putem identifica în urma analizei așezărilor din spațiul de la sud și est de Carpați.

În primul rând, se poate observa că atât sursele literare, cât și cele arheologice sugerează un fals tablou al prezenței elitei în spațiul amintit, părând că regiunea din vecinătatea Dunării este mai expresivă: aici apar mențiunile de lideri, aici există cele mai multe „importuri” din imperiu, aici sunt cele mai numeroase descoperiri monetare care ar putea fi interpretate drept *stipendium*.

Dar aceasta este, probabil, doar imaginea generată de vecinătatea imperiului. Nu știm dacă aceste elite danubiene erau mai puternice sau mai importante decât cele de la est de Carpați din punctul de vedere al sclavinilor, anților sau al altor „barbări”. Tot ce putem observa este că elitele danubiene beneficiază de o atenție sporită din partea bizantinilor și, în consecință, de un tratament special.

În mod tradițional, se consideră că descoperirile fastuoase (morminte, tezaure), compuse de obicei din obiecte realizate din metale prețioase și decorate cu pietre semiprețioase, sunt semne evidente ale unei elite. Cel mai adesea, piesele de port și podoabă sunt considerate ca fiind expresive pentru identificarea unui membru al elitei. Cu cât acestea sunt mai fastuoase, cu atât deținătorul lor ar fi un personaj mai important sau, oricum, ar aparține unei familii importante. Sau, cu cât podoabele ar fi aduse de la o mai mare depărtare, cu atât ar fi mai mare influența celui care și le-a putut permite⁵.

Din acest punct de vedere, recunoșterea elitelor spațiului dintre Carpați și Dunăre, în secolele VI–VII, este o provocare, datorită caracterului descoperirilor arheologice, până nu demult exprimându-se opinia că nu există elite, cel puțin nu vizibile arheologic, în spațiul extracarpatic, din cauza lipsei orizontului funerar⁶. Totuși, credem că observarea în detaliu a unor caracteristici ale descoperirilor arheologice din suprafața așezărilor cercetate până în prezent ne poate furniza indicii referitoare la identificarea unor elite sau, cel puțin, a unor moduri de exprimare a acestora.

⁵ Curta 2006, p. 460.

⁶ Harhoiu 1999.

1. AȘEZĂRI VS. NECROPOLE

Când vorbim despre elitele de la nord de Dunăre, suntem conștienți că ele nu se ridică la nivelul de expresivitate arheologică sesizat pentru elitele gepide, avare sau ale altor populații din stepa nord-pontică. Să nu uităm, totuși, că, între Carpați și Dunăre, au fost cercetate în special așezări și nu peste 61000 de morminte avare⁷, iar expresivitatea „lumii morților” este cu totul alta față de cea a „lumii viilor”.

Dacă lăsăm deoparte descoperirile funerare și încercăm identificarea elitei gepide sau avare doar pe baza descoperirilor din așezări, ajungem într-un impas asemănător celui de la sud de Carpați. Vom da doar două exemple în acest sens.

La Morești (com. Ungheni, jud. Mureș)⁸, din cele 37 de locuințe care formează așezarea de la *Podai*, provin, în afara inventarului ceramic, doar o limbă de curea, câteva fragmente de piepteni bilaterali sau cu un singur rând de dinți, câteva cuțite, o cataramă, o fibulă, un vârf de săgeată. Aceste materiale sugerează imaginea unei comunități sărăcicioase. Spre deosebire de așezare, cele 81 de morminte din necropola de la *Hulă* prezintă un inventar mult mai bogat în piese de port și podoabă: fibule, coliere de mărgelă, arme, unelte (o foarfecă, un răzuitor de lemn), cataramă, cercei...

O situație asemănătoare se poate constata și în cazul siturilor de la Brateiu (jud. Sibiu)⁹. Astfel, dacă în așezarea 1 (24 de locuințe) sunt prezente câteva piese de metal (o cataramă, săgeți) sau din os (piepteni), așezarea 2 (10 locuințe) este aproape complet lipsită de astfel de piese. Spre deosebire de așezări, cimitirul 3 de la Brateiu a livrat multe obiecte de metal, atât piese de port și podoabă, cât și de armament¹⁰.

La fel de „sărăcicios” se prezintă și așezările atribuite gepizilor din bazinul Tisei¹¹, spre deosebire de descoperirile funerare din aceeași regiune¹².

Constatăm, astfel, că, numai pe baza descoperirilor din așezări, fără a lua în considerare descoperirile funerare, ar fi destul de grea identificarea unei elite gepide sau avare conform manierei tradiționale de abordare, bazate exclusiv pe interpretarea datelor din contexte funerare.

Dar să detaliem cu două exemple. Cerceii cu pandantiv stelat reprezintă una dintre piesele cele mai reprezentative pentru epoca pe care o discutăm. La o primă vedere, cartarea descoperirilor de cercei sugerează o concentrare vădită în spațiul avar. Dar, dacă ignorăm descoperirile din morminte și tezaure, vedem cum harta Câmpiei Pannonice se depopulează complet, același lucru petrecându-se și în Transilvania și în cea mai mare parte a zonei de la sud de Carpați. Se poate observa

⁷ Stadler 2008, p. 52.

⁸ Horedt 1979.

⁹ Bârză 1994–1995 (așezarea 1); Zaharia 1994–1995 (așezarea 2).

¹⁰ Bârză 2010.

¹¹ Tóth 2006.

¹² Bóna, Nagy 2002; Cseh *et alii* 2005.

prezența unor descoperiri doar în zonele estice, cele care apar în diferite complexe ale așezărilor cercetate (e.g. Izvoare, com. Bahna, jud. Neamț).

Situația se repetă și la sud de Carpați. Este cazul a două aplice descoperite într-un complex de la Vadu Săpat – *Budureasca 4* (com. Fântânele, jud. Prahova). Prima piesă aparține tipului cu scut dublu (*Doppelwappenbeschläge*)¹³ (fig. 7/2), care reprezintă o apariție izolată în spațiul de care ne ocupăm, atât ca formă, cât și ca tehnică de realizare, fiind obținută prin presare; cea de-a doua piesă este o aplică având mască umană¹⁴ (fig. 1), realizată tot prin presare, care are o arie de răspândire și mai restrânsă, fiind, de altfel, singura piesă care depășește Pannonia, apărând la mai multe sute de kilometri distanță.

În excelența sa lucrare asupra modului de reflectare a influenței bizantine în spațiul avar de la sfârșitul secolului al VI-lea și până la sfârșitul secolului al VII-lea, Eva Garam¹⁵ analizează toate descoperirile de aplice din Pannonia. Din lista descoperirilor vedem că tipurile de aplice la care ne referim apar doar în morminte sau provin din descoperiri izolate, nefiind menționat niciun exemplar cunoscut dintr-un complex de locuire sau dintr-o așezare.

În consecință, dacă aplicăm filtrul și eliminăm din cartare descoperirile din contexte funerare, cele de la Budureasca rămân singulare, spațiul panonic dispărând din nou. Sau, altfel spus, dacă s-ar analiza doar descoperirile din așezări, ar rezulta că cele două tipuri de aplice sunt caracteristice doar spațiului extra-carpatic.

Drept urmare, considerăm că „sărăcia” așezărilor în raport cu descoperirile funerare poate amplifica importanța prezenței anumitor piese printre obiectele care alcătuiesc inventarul abandonat al unei locuințe. Cu alte cuvinte, dacă o piesă, pe baza analizei inventarelor funerare, capătă un anumit statut, relevant pentru identificarea unei elite, obiectul respectiv, găsit într-o locuință, poate avea aceeași relevanță, ușor amplificată, credem noi, datorită naturii descoperirii. Dacă, într-un mormânt al unui reprezentant al elitei, este „normală” prezența unei piese din metal prețios sau reflectând un anumit statut, atunci este cu atât mai importantă prezența respectivei piese într-un context în care „abandonarea” sa nu reprezintă o „pierdere” asumată.

2. DIMENSIUNEA UNEI AȘEZĂRI

Un alt aspect pe care dorim să îl discutăm este dacă dimensiunea unei așezări poate oferi sugestii referitoare la prezența unei elite.

Se poate observa că dimensiunile medii ale așezărilor cercetate în spațiul de la sud și est de Carpați acoperă o suprafață de cca 3500 mp¹⁶, cumulând în jur de

¹³ Măgureanu 2005.

¹⁴ Măgureanu 2012.

¹⁵ Garam 2001, p. 130–132.

¹⁶ Măgureanu 2010.

20 de complexe¹⁷. Cu totul alta este situația de la Davideni (com. Țibucani, jud. Neamț)¹⁸ (fig. 2). Aici au fost identificate mai mult de 70 de construcții și se estimează un număr de 30 care nu au fost cercetate, la care se adaugă cele distruse de amenajarea unui lac. Aceste descoperiri acoperă o suprafață de peste 4 ha, de cca 16 ori mai mare față de cea estimată ca medie pentru o așezare din epocă. Obținem, astfel, imaginea unei așezări cu o concentrare impresionantă de clădiri, chiar dacă nu toate strict contemporane (există, spre exemplu, mai multe suprapuneri de complexe), fapt ce poate fi interpretat, în opinia noastră, ca un semn al concentrării unei puteri și deci al prezenței unei elite.

Situația pare a se repeta și în alte spații. Spre exemplu, în situl de la Roztoky (Cehia)¹⁹, au fost cercetate 323 de locuințe, pe o întindere de 1,5 km, acoperind o suprafață de 5,2 ha. În situl de la Kölked-Feketekapu (Ungaria)²⁰, au fost documentate 174 de locuințe adâncite, 154 de cuptoare în aer liber, 144 de gropi, cinci fântâni și 75 de șanțuri care acopereau o suprafață de 5 ha. La Raskov (Ucraina)²¹, în situl, așezat asemănător cu cel de la Roztoky, de-a lungul unui râu, au fost cercetate 91 de case.

Asemănător situației de la Davideni, și celelalte cazuri amintite reprezintă descoperiri excepționale, alte așezări cercetate având suprafața incomparabil mai redusă. Indiferent câte complexe din cadrul așezărilor erau strict contemporane, numărul acestora depășește media unei așezări obișnuite. Astfel, și în cazul lor am putea avea aceeași explicație: centre de putere.

3. LOCUINȚE COMUNE SAU LOCUINȚE EXTRAORDINARE?

Analiza așezărilor din Evul Mediu timpuriu a căpătat o nouă direcție, cel puțin în spațiul extra-carpatic, când Florin Curta²² a încercat ca, printr-o analiză a distribuției materialelor arheologice dintr-o așezare, să discearnă o anumită organizare a sitului, să identifice spații specifice, destinate activităților comune, depozitării, practicării meșteșugurilor...

De asemenea, una dintre direcțiile ilustrate de distribuția intra-sit a artefactelor o reprezintă constatarea prezenței pieselor ce pot fi asociate cu prestigiul personal, precum și o eventuală concentrare a acestora într-un complex, scopul fiind acela al identificării locuinței liderului comunității respective²³ sau al unei zone în care se concentrează elemente de prestigiu.

¹⁷ Stanciu 2011, p. 113.

¹⁸ Mitrea 2001.

¹⁹ Kuna, Profantova 2011, p. 416.

²⁰ Hajnal 2009.

²¹ Baran 1988.

²² Curta 2001, p. 297–309; Curta 2006, p. 256–264.

²³ Curta 2001, p. 303; Curta 2006, p. 263.

Spre exemplu, analizând așezarea de la Davideni (fig. 3/1), în baza distribuirii intra-sit a pieselor ce pot fi considerate ca având o posibilă semnificație socială (o lingură-strecurătoare, o fibulă romano-bizantină, o cruce pectorală), precum și a plasării complexelor (în jurul unui spațiu central cu un cuptor în mijloc), F. Curta sugera posibilitatea existenței unui „cartier”/grup de complexe cu un posibil statut social ridicat²⁴.

Oarecum asemănător, analiza distribuției complexelor din așezarea de la Zalău – *Bdul. Mihai Viteazu nr. 104–106* (jud. Sălaj) (fig. 3/2) ar sugera amplasarea a 1–2 complexe (în funcție de faza așezării) pe o poziție dominantă, în mijlocul unui spațiu gol, delimitat de celelalte complexe de locuire. Această poziție a fost interpretată ca sugerând un statut special al ocupanților respectivelor construcții²⁵, Ioan Stanciu admitând, totuși, că inventarul respectivelor complexe nu susține această interpretare²⁶.

Recent, F. Curta, revenind asupra semnificației fibulelor digitate, consideră că descoperirile de fibule, întregi sau fragmentare, din cadrul unor complexe de locuire, au o importanță aparte. Potrivit domniei sale, fibulele respective nu au putut fi pierdute/uite, ci, mult mai probabil, depuse pentru a „marca” abandonarea respectivei case în momentul decesului „capului gospodăriei”, fibula reprezentând un simbol al *status*-ului social al respectivei persoane.

Din cauza rezervelor referitoare la posibilitatea limitată de stabilire a apartenenței la un complex a pieselor descoperite în el, credem că, în general, nu putem identifica și atribui o locuință liderului comunității sau unei persoane cu un anumit statut social numai pe baza pieselor descoperite în respectivul complex de locuire²⁷.

Însă, dacă alături de inventarul complexului, adăugăm în discuție elementele de construcție ale structurii de locuire, credem că putem încerca, totuși, câteva sugestii.

Este un alt *topos* al interpretărilor faptul că diferențele dintre complexe de locuire sugerează diferențe între statute sociale: cu cât mai elaborată este o structură, cu atât este mai costisitoare (timp/bani), drept urmare, cu atât este mai vizibil, din punct de vedere social, proprietarul respectivei structuri/case. Din cealaltă perspectivă, cu cât este mai simplă o casă, cu atât proprietarul este mai „sărac”, mai „umil”.

Spre exemplu, într-un articol recent, Călin Cosma, analizând prezența unor arme într-o locuință din secolul al VII-lea de la Iernut-Sfântu Gheorghe (jud.

²⁴ Curta 2012a, p. 54.

²⁵ Stanciu 2011, p. 117.

²⁶ Stanciu 2011, p. 117, nota 829.

²⁷ Din păcate, de cele mai multe ori nu se precizează poziția piesei respective în cadrul complexului; chiar și în cazurile când există mențiuni de genul „pe podea”, nu există precizări asupra modului de umplere a respectivului complex (profil de secționare): dacă a fost lent sau „dintr-odată” (în ultimul caz putând apărea situația în care un artefact poate fi descoperit „pe podea”, dar să nu aparțină respectivului complex); Curta 2012a, p. 54, în favoarea atribuirii pieselor complexului, o părere contrară la Stanciu 2011, p. 117, care consideră, mai ales piesele de metal, mai degrabă „pierdute” decât „abandonate”.

Mureș) (fig. 4/1), atrăgea atenția asupra faptului că elitele trebuiau să locuiască în spații mari, bine utilate, superioare din punct de vedere al confortului, spre deosebire de restul populației, care locuia în case mult mai modeste²⁸.

Întorcându-ne la descoperirile arheologice, credem că cel puțin câteva complexe susțin ideea că alăturarea de piese cu semnificații sociale și elemente de arhitectură mai elaborate poate sugera atribuirea unui statut aparte respectivei construcții și apartenența la elita comunității respective.

Un prim exemplu este cel al situației din așezarea de la Copăceanca (com. Călinești, jud. Teleorman)²⁹ (fig. 4/2). Aici, complexul denumit L3 este și cea mai „bogată” locuință, are și o arhitectură complet deosebită față de celelalte locuințe. La Copăceanca, Eugen S. Teodor a cercetat o locuință de suprafață cu dimensiunile de 5,5 × 5,5 m, delimitată de două rânduri concentrice de gropi de pari, care marcau un spațiu interior, central, înconjurat de un spațiu perimetral, unde, potrivit autorului săpăturii, era posibil să fi fost zona de lavițe sau alt mobilier. Este de menționat că dincolo de ceramică și o fusaiolă, inventarul locuinței conținea și un fragment de fibulă digitată.

Fiind vorba despre o locuință de suprafață, putem accepta statutul de inventar pentru piesele descoperite, precum și rolul de indicatori sociali al acestora pentru proprietarii lor – locuitori ai casei. Cum locuințele de suprafață nu pot fi transformate în gropi de gunoi, piesele de inventar descoperite pe suprafața lor pot fi atribuite cu mai multă siguranță complexului respectiv.

Situația pare a se repeta în așezarea de la Udești (jud. Suceava)³⁰ (fig. 5/1), având și aici combinația dintre o arhitectură specială și un inventar deosebit. De data aceasta, avem de a face cu un complex cu podeaua adâncită sub nivelul de călcare antic. De formă rectangulară, locuința se deosebește de celelalte (nu numai din așezare, ci și din întreg arealul studiat) prin dimensiuni (11 × 4,50 m) și compartimentarea sa în două spații³¹, fiecare cu câte o instalație de foc, despărțite de un „culoar”³². Inventarul deosebit este marcat prin prezența unui tezaur din monede din aur: un solidus de la Phocas și doi solidi de tipul Heraclius și Heraclius Constantin³³.

Dacă observațiile arheologice sunt corecte și tezaurul aparține complexului, am putea avea, din nou, un exemplu de locuință ce poate fi atribuită unui membru al elitei respectivei comunități, fapt subliniat și de planul constructiv.

O arhitectură deosebită, dar, de data aceasta, nesuținută de un inventar pe măsură, pare a avea complexul L 13 din așezarea de la Zalău – *Bdul. Mihai*

²⁸ Cosma 2014, p. 324; drept urmare, domnia sa consideră că, în ciuda armelor descoperite și a pieselor de harnașament, fiind vorba despre o locuință simplă, având caracteristici comune pentru epocă, putea fi locuită doar de un simplu războinic și nu de un personaj cu un statut social mai ridicat.

²⁹ Teodor 2002, p. 110–111.

³⁰ Andronic 2005, p. 87.

³¹ Pentru o interpretare a construcțiilor cu două compartimente drept locuințe cu un statut special într-o epocă ulterioară celei discutate aici: Băcuet-Crișan 2014, p. 174, nota 13

³² O situație aparent similară în așezarea de la Rașcov III, complexul 17–19; cf. Baran 1988.

³³ Butnariu 1986, p. 222, nr. 231; Oberländer-Tâmnoaveanu 1998–2001, p. 320.

Viteazul nr. 104–106 (fig. 5/2). Suprafața complexului, estimată la 24,80 mp, pare să fi fost împărțită în două spații, existând câte un „pinten” din două laturi opuse, care ar conduce spre interpretarea unui complex bicameral, situație unicat atât în așezarea respectivă, cât și în celelalte din spațiul nord-vestic al României³⁴.

Un alt exemplu pe care dorim să îl aducem în discuție este reprezentat de așezarea de la Gropșani – *Gura Gorgotei* (com. Vulpeni, jud. Olt), de data aceasta folosind doar criteriile de arhitectură, inventarul descoperit în complexe nefiind de ajutor. Dintre complexele de la Gropșani – *Gura Gurgotei* (fig. 6), zece au gropi de pari pe toate laturile³⁵, șapte nu au nicio groapă de par, iar unul are două gropi de par dispuse pe un ax central.

Situația sugerează trei tehnici diferite de realizare a suprastructurii complexelor edificate. Folosirea simultană a acestor tehnici se poate presupune pe baza distribuției complexelor în spațiul intern al așezării. Oare, pornind de la aceste diferențe de realizare a structurii de rezistență, putem presupune funcționalități diferite ale clădirilor? Ne gândim la acest lucru, deoarece, în alte așezări, situația este mult mai monotună.

Astfel, în așezările de la Dulceanca II și IV (com. Vedea, jud. Teleorman) sau în cele din zona orașului București, de la Ciurel sau Militari, există doar complexe fără gropi de pari, cu un plan constructiv uniform, cel puțin din punct de vedere al urmelor documentate arheologice. Situația se repetă și în situri de la est de Carpați, cum ar fi la Gutinaș (com. Ștefan cel Mare, jud. Bacău) sau la Izvoare.

Diferențele de abordare a elementelor de arhitectură, în special a celor referitoare la suprastructura lemnoasă, arată, în opinia noastră, existența și a unor construcții cu caracter diferit, special. Este probabil cazul singurei construcții cu pari în interior, dispuși pe axul lung, L 12. Tehnica de construcție diferită de a celorlalte complexe și unicitatea planului individualizează clădirea L 12, însă niciodată nu vom ști ce reprezentau în realitate aceste diferențe identificate arheologic, dacă această construcție diferită se referă la locuința „șefului” sau reprezintă un „spațiu comun” (spațiu de cult...).

4. POTENȚĂ ECONOMICĂ?

Nu în ultimul rând, elita poate fi recunoscută indirect prin observarea mișcării meșterilor aurari, artizani care lucrează numai pe bază de comandă și numai pentru cine își poate permite.

³⁴ Stanciu 2011, p. 120, pl. 127/1; dacă este așa, adică L 13, cu două spații interioare, să reflecte prin arhitectura sa o locuință „specială”, atunci ar fi de explicat de ce s-ar abandona spațiul central, unde par să fie locuințele „privilegiate” inițial, pentru un alt spațiu, într-o fază ulterioară de existență a așezării.

³⁵ Dintre acestea, două au doar una sau două gropi de pari pe câte o latură, pe care, datorită numărului redus, poziției și apropierii dintre gropi, le considerăm mai degrabă semne ale intrării, decât urme ale structurii de lemn a complexului.

Un exemplu în acest sens este dat de descoperirile din Valea Budureasca, în special de cele din situl 4. Se poate observa cum, în acest sit, se întâlnesc trei posibile drumuri, două jalonate de tipare, un al treilea fiind marcat de un tip de pandantiv³⁶. Ar putea această situație să fie interpretată în ideea că la Budureasca 4 ar exista o clientelă capabilă să atragă meșteri aurari? Credem că este posibil, având în vedere că este singura așezare, cel puțin până în prezent, în care se poate presupune o răscruce de drumuri cu tentă comercială (tiparele), posibilitate întărită de prezența celor două aplice mai sus amintite, care sugerează o relație la distanță cu spațiul panonic.

5. LEGĂTURI LA DISTANȚĂ

Din nefericire, nu vom putea niciodată să descifrăm toate modurile de reprezentare a elitelor, având în vedere, dincolo de rituri/ritualuri/obiceiuri, perisabilitatea multor piese.

Dar, putem aduce în discuție un alt mod de manifestare a elitei: cel reprezentat de capacitatea acesteia de a genera și întreține relații la distanță. Acest mod de manifestare nu este sugerat neapărat de piese fastuoase, fapt pe care vom încerca să îl arătăm în cele ce urmează. Pentru exemplificare, amintim, din nou, cele două aplice descoperite în Valea Budureasca: una este din tipul cu scut dublu (*Doppelwappenbeschläge*), alta cu mască umană, ambele realizate prin presare, ambele specifice spațiului avar panonic. Aceste piese ar putea plasa la Budureasca pe cineva capabil să întrețină legături la distanță și, probabil, să folosească acele aplice „avare” pentru a-și susține poziția privilegiată.

Într-o serie de contribuții mai mult sau mai puțin recente, Ioan Măgureanu publică o fibulă descoperită la Davideni ca pe o descoperire extrem de importantă. Semnificația aparte a piesei era dată de figura de sfânt cu care era decorat arcul fibulei, considerată o foarte prețioasă dovadă a creștinătății nord-danubiene și, respectiv, a deținătorului piesei³⁷.

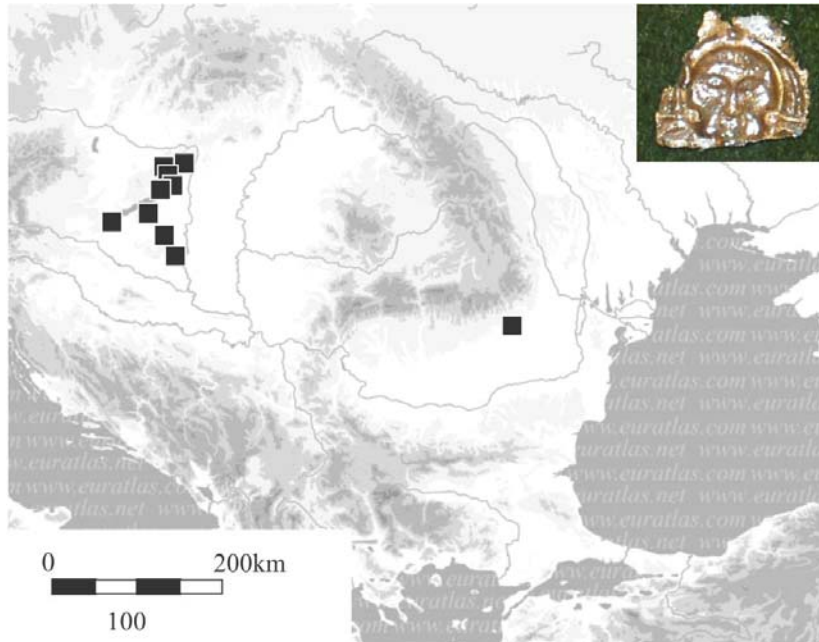
Analizând acest tip de fibule (fig. 8/1), pe care le-am strâns în grupa E – fibule care au imagini umane dispuse pe arc³⁸, am constatat că este una dintre cele mai numeroase grupe, fiind identificate până în prezent 14 exemplare provenind din 11 localități, marea majoritate fiind descoperiri de la sud de Dunăre, din teritoriul imperiului. De la nord de Dunăre provin doar trei exemplare: unul este dintr-o localitate necunoscută (Muntenia), o a doua piesă a fost descoperită într-o locuință de la Davideni (L 51), iar a treia fibulă a fost găsită la Cernauca (Ciornivka, Ucraina).

Aria de răspândire este destul de mare, fiind și printre puținele grupe ce au exemplare descoperite în afara imperiului. Rezultă că este un tip de fibulă destul de comun, de răspândit în imperiu, rămânând de discutat dacă raritatea sa din afara *limes*-ului nu i-ar conferi anumite atribute sociale.

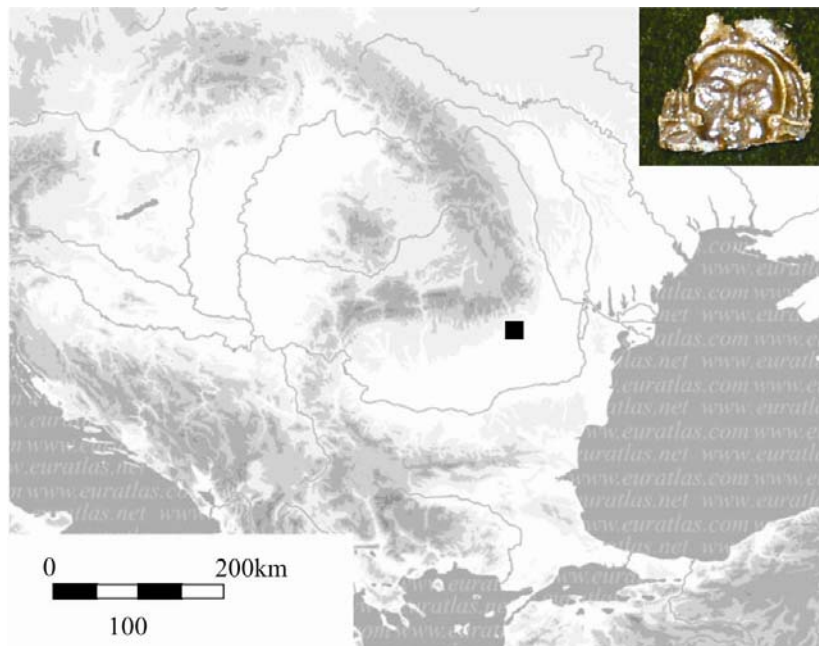
³⁶ Măgureanu 2008a.

³⁷ Măgureanu 2012, p. 107, 125–126, 154, 177.

³⁸ Măgureanu 2008b, p. 104.

1. cu cartare de morminte

2. fără cartare de morminte

Fig. 1. Cartarea aplicii „cu mască umană” (după Măgureanu 2012).

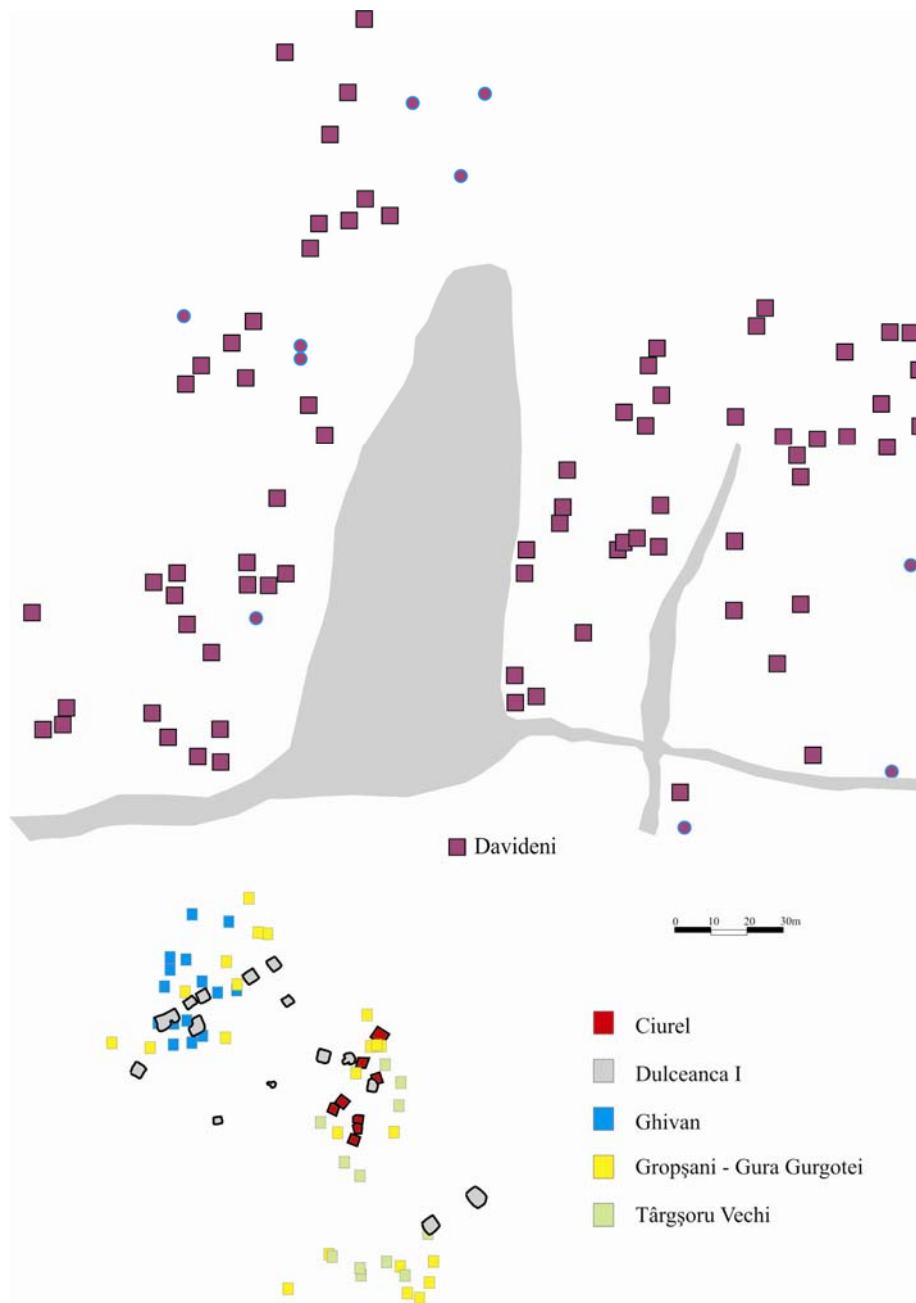
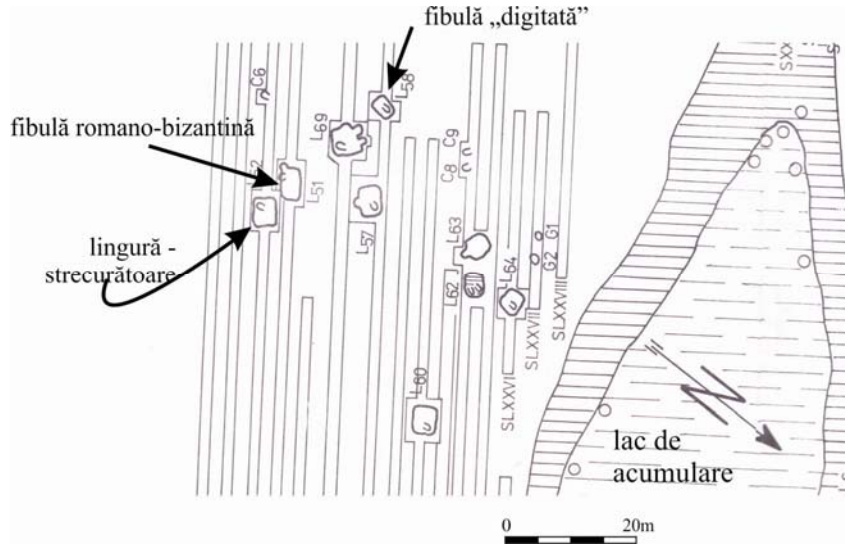
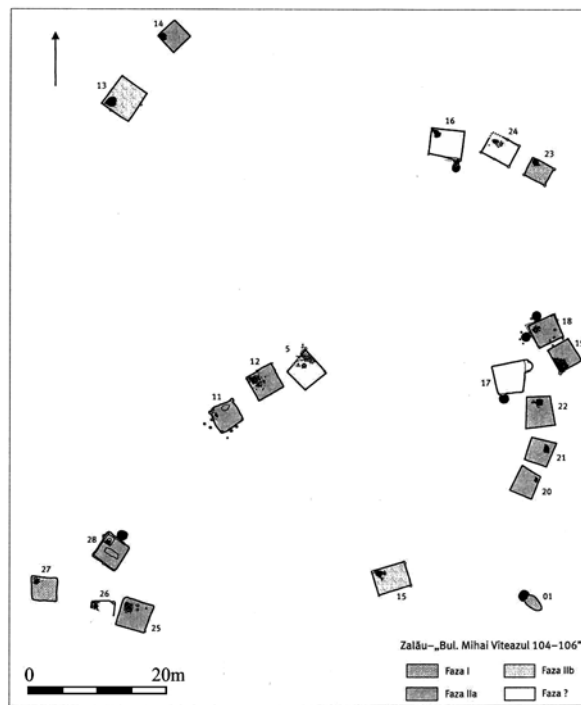

Fig. 2. Comparație între dimensiunile așezării de la Davideni în raport cu alte așezări (după Mîtreă 2001; Măgureanu 2010).

1

2

Fig. 3. 1. Davideni – detaliu cu situația din zona L58 (după Mitrea 2001);
2. Zalău – planul general al așezării (după Stanciu 2011).

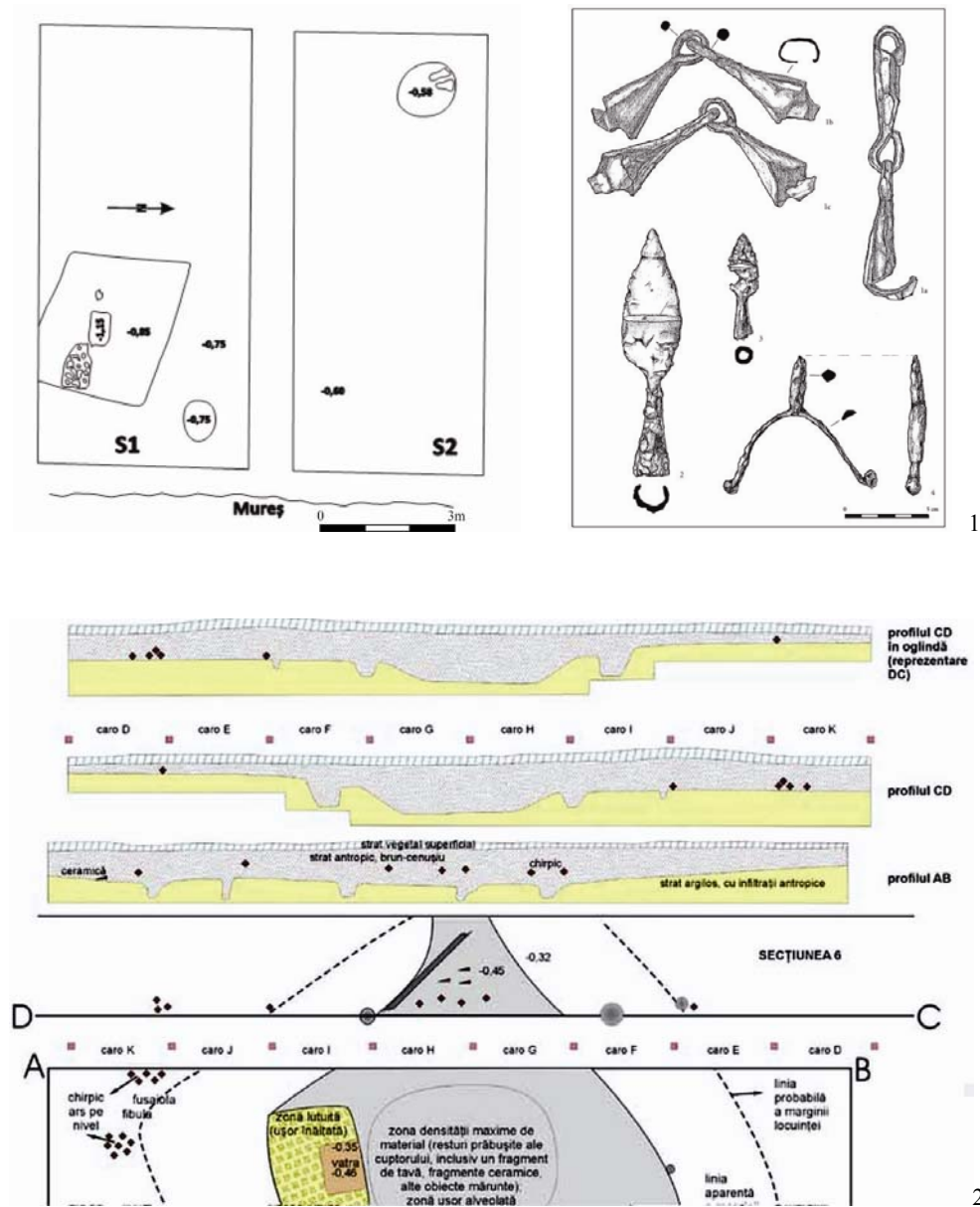
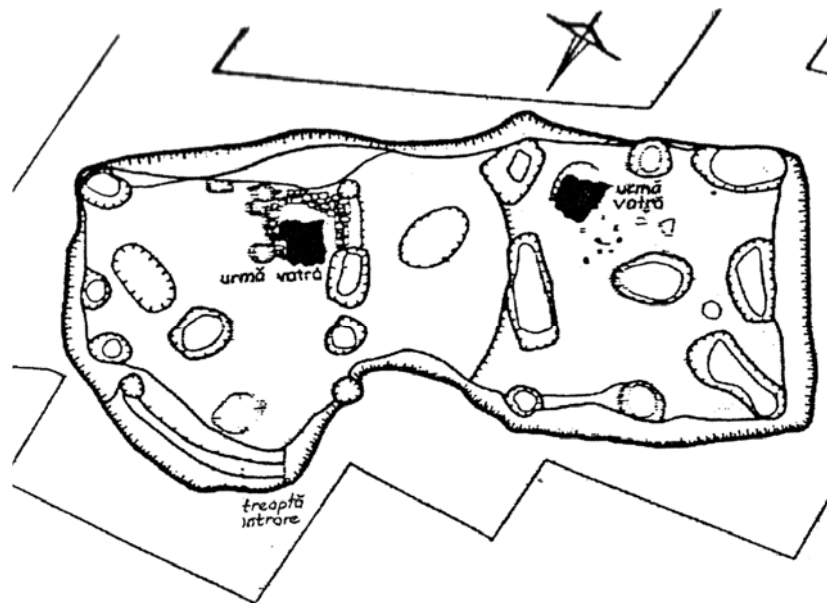
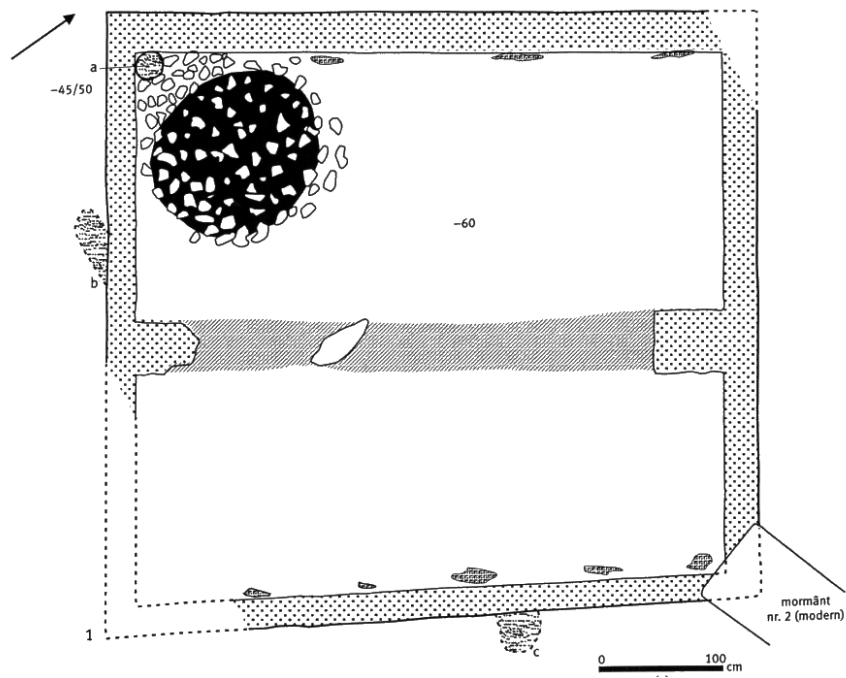

Fig. 4. 1. Iernut-Sfântu Gheorghe – planul locuinței alături de inventarul militar (după Cosma 2014);
2. Copăceanca – planul și profilele locuinței L3 (după Teodor 2002).

1

2

Fig. 5. 1. Udești (fără scară; Andronic 2005); 2. Zalău – locuința 13 (după Stanciu 2011).

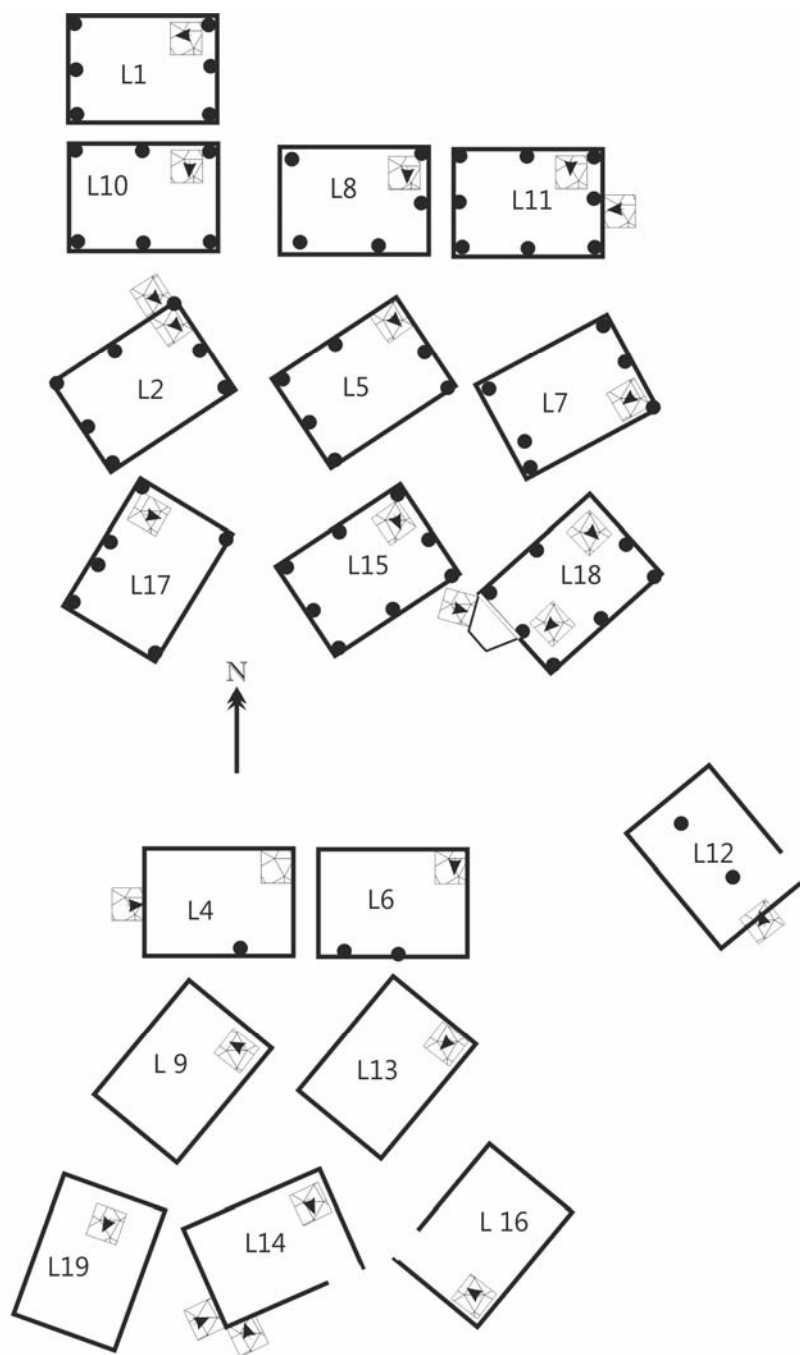

Fig. 6. Gropșani – Gura Gurgotei – schița complexelor (după Măgureanu 2010).

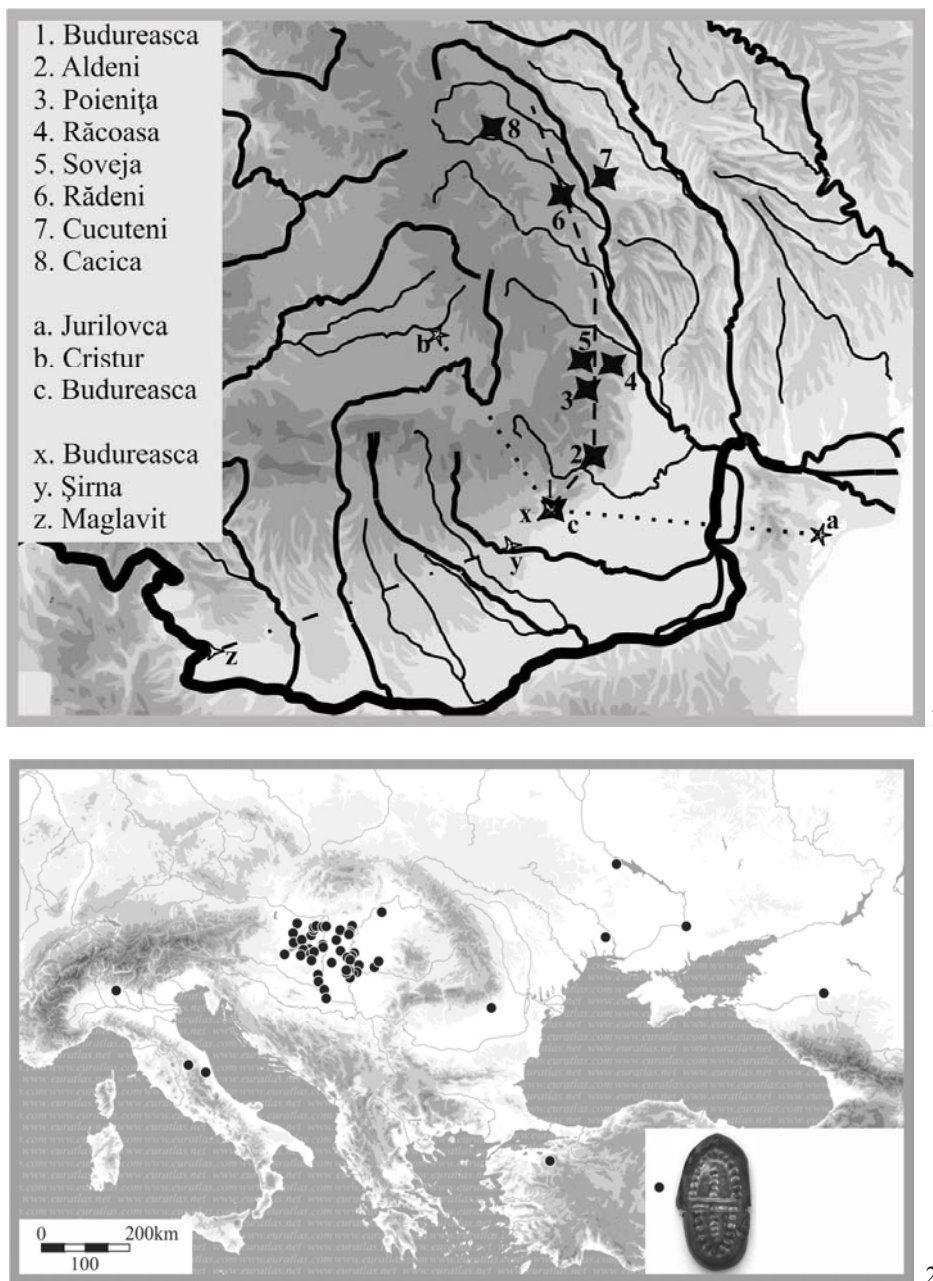

Fig. 7. 1. Distribuția tiparelor asemănătoare cu cele de la Budureasca (după Măgureanu 2008a);
2. distribuția aplicelor cu „scut dublu” (după Măgureanu 2005).

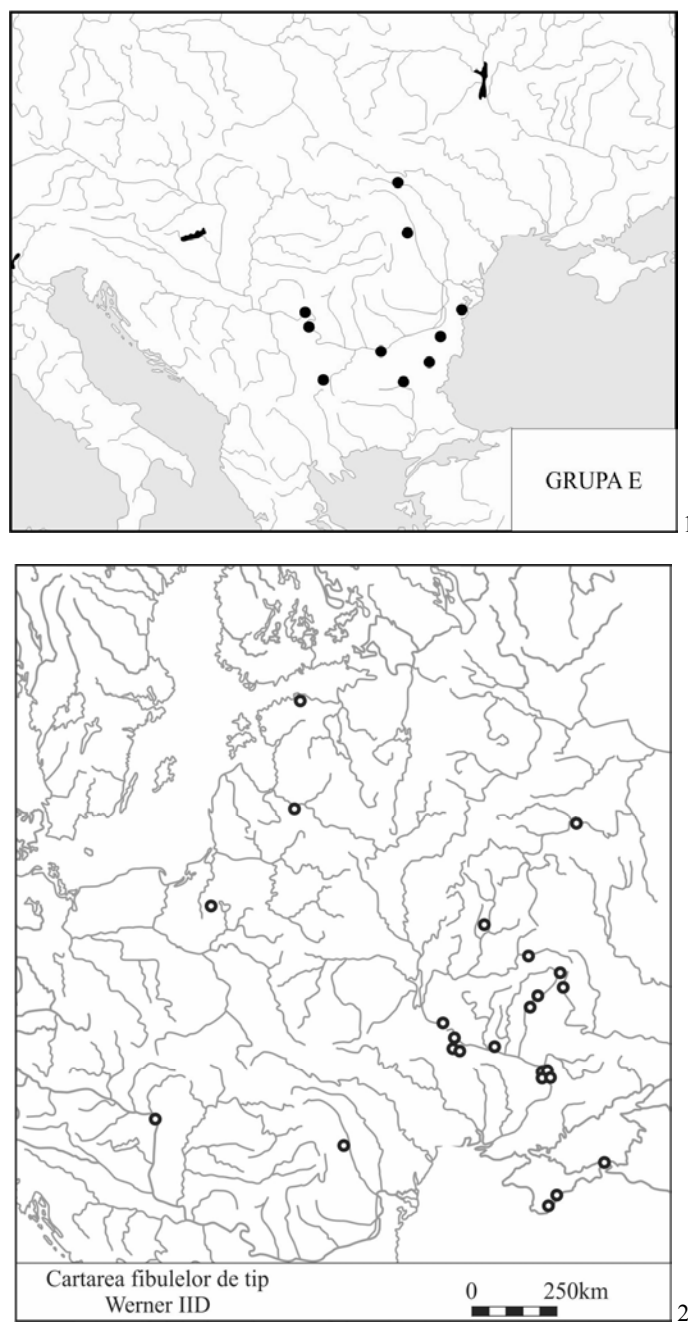

Fig. 8. 1. Distribuția fibulelor romano-bizantine turnate (grupa E; după Măgureanu 2008b);
2. distribuția fibulelor de tip Werner IID (după Curta 2012a).

Tot de la Davideni, din complexul L 41, provine o altă piesă, de data aceasta o fibulă digitată, aparținând grupei Werner II D³⁹. Din analiza distribuției exemplarelor din această grupă (fig. 8/2), observăm o relație cu spațiul estic. Mai mult, se poate observa că, în afara unui grup de pe Nipru Mijlociu, există câteva piese, la mare distanță față de acesta. Printre ele și piesa de la Davideni și, la fel cum se presupune pentru celelalte exemplare depărtate de grupul de pe Nipru⁴⁰, putem accepta că fibula discutată poate fi văzută ca expresia socială a unei elite, ea ajungând în spațiul de la est de Carpați datorită unor legături la distanță⁴¹.

Situații problematice

Ce se întâmplă când piese care sugerează identități diferite sunt prezente în același complex de locuire? De exemplu, în L 28 din așezarea de la Izvoare, apar atât un cercl cu pandantiv stelat, cât și o lingură pentru turnat metalul topit... Cui aparține complexul? Care dintre cele două piese are o relevanță mai puternică în a indica identitatea persoanei? Cerclul, care ar indica probabil un individ de gen feminin, cu un statut semnificativ în ierarhia socială a comunității (vezi mai sus discuția despre relevanța cerceilor) sau lingura, care ar indica un meșteșugar?

Soluția vine din interpretarea situației stratigrafice a pieselor amintite⁴². Astfel, aflăm că lingura pentru turnat metalul a fost descoperită „în pământul de umplură, aproape de podea”, în timp ce cerclul era „în partea superioară a pământului de umplură”. Prin urmare, în ciuda celor afirmate de autorul cercetării, credem că niciuna dintre piese nu poate fi atribuită momentului de funcționare a complexului L 28, ele indicând identități, dar pentru persoane care își desfășurau activitatea în altă parte, neexistând nicio relație directă între complex și piese.

CONCLUZII

Din cele arătate mai sus, credem că putem susține ipoteza identificării unei elite atât cu ajutorul materialului arheologic descoperit în așezări, cât și prin diferite caracteristici de organizare a spațiului sau particularități de realizare a construcțiilor.

În ciuda ideii exprimate, că elitele sunt inexpresive în cadrul așezărilor databile în secolele VI–VII, credem că avem o bază de discuție pornită de la compararea cu situații din alte regiuni. Am văzut că, chiar și acolo unde există

³⁹ Mitrea 2001, p. 160–161, fig. 68/2; pentru o încadrare în grupa Werner IIB la Curta 2012b, p. 63, nr. 78; susținem încadrarea profesorului Mitrea în grupa IID; dincolo de încadrarea tipologică, concluziile rămân aceleași: posibilitatea de a avea semnificație socială și de a exprima relații la distanță.

⁴⁰ Curta 2012b, p. 57.

⁴¹ Am văzut mai sus că sunt și alte argumente care să sprijine ideea existenței unei elite la Davideni.

⁴² Mitrea 1998, p. 38.

elite, mult mai clar exprimate, în contexte funerare, așezările rămân sărace și în umbra expresivității cimitirelor. Cu atât mai importantă ni se pare descoperirea unor piese, considerate simboluri ale unui statut social, nu în mediul funerar, unde apariția lor ar fi *normală*, ci în cadrul unor complexe de locuire, unde astfel de apariții sunt accidentale, *anormale*, fiind greu de crezut că cineva le depunea intenționat în momentul părăsirii casei⁴³.

Dincolo de unele argumente directe asupra identificării elitei (piese speciale, relații la distanță...), credem că putem sugera faptul că o arhitectură specială poate, la rândul său, să aibă aceeași conotație: de a completa reflexia arheologică a unei elite.

Discuția rămâne deschisă, dar sperăm că am reușit să arătăm că așezările nu sunt atât de inexpressive pe cât par la prima vedere și că mai au multe de dezvăluit la o cercetare mai atentă a detaliilor.

BIBLIOGRAFIE

- Andronic 2005 Andronic, M., *Teritoriul nord-est carpatic în cea de-a doua jumătate a primului mileniu creștin*, Suceava.
- Baran 1988 Baran, V., *Pražskaja kul'tura Podnestrovja (po materialam poselenij u s. Raškov)*, Kiev.
- Băcucț-Crișan 2014 Băcucț-Crișan, D., *On the Two-Room Dwelling from Precinct IV of the Early Medieval Fortification in Dăbâca (Cluj County) and the Chronology of the First Stage of Fortification*, *Ziridava* 28, p. 173–182.
- Bârză 1994–1995 Bârză, L., *La station n° 1 de Bratei, dép. de Sibiu (IVE – VIII siècles)*, *Dacia N. S.* 38–39, p. 239–295.
- Bârză 2010 Bârză, L., *Ein gepidisches Denkmal aus Siebenbürgen. das Gräberfeld 3 von Bratei* (Bearbeitet von R. Harhoiu. Mit Beiträgen E. Zaharia und R. Harhoiu) (*Archaeologia Romanica* 4), Cluj-Napoca.
- Bóna, Nagy 2002 Bóna, I., Nagy, M., *Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet*, vol. I (Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 1, Monumenta Gepidica), Budapesta.
- Butnariu 1986 Butnariu, V.M., *Răspândirea monedelor bizantine din secolele VI–VII în teritoriile carpato-dunărene*, *BSNR* 77–79, p. 199–235.
- Cosma 2014 Cosma, C., *A 7th Century Warrior House at Iernut/Sfântu Gheorghe (Mureș county)*, *EphemNap* 24, p. 315–337.
- Cseh *et alii* 2005 Cseh, J., Istvánovits, E., Lovász, E., Mesterházy, K., Nagy, M., Nepper, I.M., Simonyi, E., *Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet*, vol. II (Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 2, Monumenta Gepidica), Budapesta.
- Curta 2001 Curta, F., *The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700*, Cambridge.

⁴³ Pentru o idee contrară, se pronunță F. Curta, care crede că fibulele digitate descoperite în directă legătură cu complexul de locuire (pe podea sau lângă cuptor) ar putea indica „marcarea” casei și abandonarea ei în urma decesului unui personaj important (Curta 2012b, p. 54).

- Curta 2006 Curta, F., *Apariția slavilor. Istorie și arheologie la Dunărea de Jos în veacurile VI–VII*, Târgoviște.
- Curta 2012a Curta, F., *The Jägala fibula revisited, or remarks on Werner's class II D*, Estonian Journal of Archaeology 16, 1, p. 26–69.
- Curta 2012b Curta, F., "Slavic" Bow Fibulae: *Twenty Years of Research*, BerRGK 93, Mainz am Rhein.
- Garam 2001 Garam, E., *Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts* (Monumenta Avarorum Archaeologica 5), Budapesta.
- Hajnal 2009 Hajnal, Zs., *Házak a kölked-feketekapui avar kori telepen*, ArchÉrt 134, p. 91–116.
- Harhoiu 1999 Harhoiu, R., *Kennzeichen der frühen Völkerwanderungszeit in Rumänien*, în Tejral, J., Pilet, Ch., Kazanski, M. (eds.), *L'Occident romain et l'Europe centrale au début de l'époque des Grandes Migrations*, Brno, p. 35–66.
- Horedt 1979 Horedt, K., *Morești. Grabungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, București.
- Kuna, Profantová 2011 Kuna, M., Profantová, N., *Prague-type culture houses. Aspects of form, function and meaning*, Histria Antiqua 20, p. 415–426.
- Măgureanu 2005 Măgureanu, A., *O aplică avară descoperită la Budureasca (județul Prahova)*, Argesis 14, p. 189–202.
- Măgureanu 2008a Măgureanu, A., *Observații privind semnificația unor descoperiri din spațiul extracarpatic (sec. VI – VII p. Chr.)*, Mousaios 13, p. 173–190.
- Măgureanu 2008b Măgureanu, A., *Fibulele turnate romano-bizantine*, MCA S.N. 4, p. 99–156.
- Măgureanu 2010 Măgureanu, A., *Așezarea de la Târgșoru Vechi. Pretext pentru unele considerații referitoare la cercetarea așezărilor din secolele VI–VII dintre Carpați și Dunăre*, în Măgureanu, A., Gáll, E. (eds.), *Între stepă și imperiu. Studii în onoarea lui Radu Harhoiu*, București, p. 253–270.
- Măgureanu 2012 Măgureanu, A., *Considerații privind o piesă din bronz descoperită la Budureasca*, SCIVA 63, 3–4, p. 313–320.
- Mitrea 1998 Mitrea, I., *Așezarea din secolele VI–IX de la Izvoare-Bahna: realități arheologice și concluzii istorice*, Piatra Neamț.
- Mitrea 2001 Mitrea, I., *Comunități sătești la est de Carpați în epoca migrațiilor. Așezarea de la Davideni din sec. V–VIII*, Piatra Neamț.
- Mitrea 2012 Mitrea, I., *Din arheologia și istoria Moldovei în primul mileniu creștin*, Bacău.
- Oberländer-Târnoveanu 1998–2001 Oberländer-Târnoveanu, E., *Societate, economie și politică – Populațiile de pe teritoriul Moldovei și lumea sud-est europeană în secolele IV–XIV în lumina descoperirilor monetare*, Suceava 36–38, p. 311–355.
- Stadler 2008 Stadler, P., *Avar chronology revisited and the question of the ethnicity in the Avar qaganate*, în Curta, F. (ed.), *The Other Europe (Avars, Bulgars, and Khazars)*, Leiden – Boston, p. 47–82.
- Stanciu 2011 Stanciu, I., *Locuirea teritoriului nord-vestic al României între antichitatea târzie și perioada de început a epocii medievale*

- Teodor 2002 *timpurii (mijlocul sec. V – sec. VII timpuriu)* (Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum 4), Cluj–Napoca.
Teodor, E.S., *Copăceanca (com. Călinești, jud. Teleorman), punctul „Cotu lui Pantilie”*, CCA. Campania 2001, București, p. 110–111, nr. 75.
- Teodor 2003 Teodor, E.S., *Epoca romană târzie și cronologia atacurilor transdanubiene. Analiza componentelor etnice și geografice (partea a doua, de la 565 la 626)*, MN 15, p. 3–36.
- Tóth 2006 Tóth, Á.B., *Gepidische siedlungen im Theissgebiet* (Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 4, Monumenta Gepidica), Budapest.
- Zaharia 1994–1995 Zaharia, E., *La station no. 2 de Bratei, dép. de Sibiu (VIe–VIIIe siècles)*, Dacia N.S. 38–39, p. 297–356.

SETTLEMENT’S EXPRESSIVENESS RELATED TO THE IDENTITY OF ELITES

ABSTRACT

Generally, when speaking about elites from 6th–7th centuries, only funeral findings are analyzed, settlements being ignored. This contribution is trying to argue that the settlements of that epoch should not be neglected and that the elite may find its expression through pieces with social significance and through special design elements. An attempt to bring in the discussion approaching elites the “world of the living”, discussion overwhelmed by the “world of the dead”.

Keywords: elite, bow fibula, belt appliques, bicameral structures.

LIST OF CAPTIONS

- Fig. 1. Distribution map of “human mask” appliques (after Măgureanu 2012).
Fig. 2. Area of the settlement from Davideni compared to the area of other settlements (after Mitrea 2001, Măgureanu 2010).
Fig. 3. 1. Davideni – detail of the area of structure L58 (Mitrea 2001); 2. Zalău – map of the settlement (after Stanciu 2011).
Fig. 4. 1. Iernut-Sfântu Gheorghe – structure’s drawing next to military equipment (Cosma 2014); 2. Copăceanca – drawings of L3 structure (after Teodor 2002).
Fig. 5. 1. Udești (without scale – Andronic 2005); 2. Zalău – dwelling 13 (after Stanciu 2011).
Fig. 6. Gropșani – *Gura Gurgotei* – sketch of the structures (after Măgureanu 2010).
Fig. 7. 1. Distribution map of the moulds with similar shapes like those found in Budureasca Valley (Măgureanu 2008a); 2. distribution map of “double shield” appliques (after Măgureanu 2005).
Fig. 8. 1. Distribution map of roman-byzantine cast fibulas (type E; after Măgureanu 2008b); 2. distribution map of Werner’s IID bow fibula (after Curta 2012a).

ABREVIERI

AARMSI – Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București
Academica – Academica, Academia Română, București
ActaMN – Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
ActaMP – Acta Musei Porolissensis, Zalău
Acta Siculica – Acta Siculica. A Székely Nemzeti Múzeum
AÉ – L'Année Épigraphique, Paris
Aegeum – Annales d'Archéologie égéenne de l'Université de Liège
AEM – Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Viena
AIHV – Association Internationale pour l'Histoire du Verre
AIIA Iași – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Iași
AIIN – Anuarul Institutului de Istorie Națională, Sibiu
AISC – Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj
AJA – American Journal of Archaeology, Boston
AmerAnt – American Antiquity, Washington, D.C.
AmerAnthropol – American Anthropology, Washington, D.C.
Angustia – Angustia, Arheologie – Etnografie, Sf. Gheorghe
ANRW – H. Temporini, W. Haase (eds.), Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschungen, Berlin – New York, 1970–
AnȘUIași – Analele Științifice ale Universității „Al.I. Cuza”, Iași
AO – Arhivele Olteniei, Craiova
Apulum – Acta Musei Apulensis, series Archaeologica et Anthropologica, Alba Iulia
ArchBulg – Archaeologia Bulgarica, Sofia
ArchÉrt – Archaeologiai Értesítő, Budapesta
ArchKözl – Archaeologiai Közlemények, Budapest/Budapesta
ArchWarszawa – Archeologia. Rocznik IHKM, Varșovia
Argesis – Argesis, Muzeul Județean Argeș
BAR – British Archaeological Reports, Oxford
BAR IntSer – British Archaeological Reports. International Series, Oxford
BCMI – Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
BÉ – Bulletin Épigraphique, Paris
BerRGK – Berichte der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archaologischen Instituts, Frankfurt am Main
BMA – Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, Piatra Neamț
BMI – Buletinul Monumentelor Istorice, București
BMJT – Buletinul Muzeului Județean Teleorman, Alexandria
Brukenthal. Acta Musei – Brukenthal Acta Musei, Muzeul Național Brukenthal, Sibiu
BSNR – Buletinul Societății Numismatice Române, București
Bucureștii – Bucureștii. Revista Muzeului Municipiului București, București
CA – Cercetări Arheologice, Muzeul Național de Istorie a României, București
CAJ – Cambridge Archaeological Journal, Cambridge
Carpica – Carpica, Complexul muzeal „Iulian Antonescu”, Bacău

SCIVA, tomul 66, nr. 3–4, București, 2015, p. 391–393

- CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București
 CEpR – C.C. Petolescu, *Cronica Epigrafică a României*, SCIVA, București
 CGLBI – E. Schallmayer, K. Eibl, J. Ott, G. Preuss, E. Wittkopf, *Der römische Weihebezirk von Osterburken I: Corpus der griechischen und lateinischen Beneficiärer-Inschriften des Römischen Reiches*, Stuttgart, 1990
 Chiron – Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, München
 CIL – *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin, 1863–
 CIMRM – J.M. Vermaseren, *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae*, 2 vol. 1956–1960
 Classica et Christiana – Classica et Christiana, Centrul de Studii Clasice și Creștine al Facultății de Istorie a Universității „Al.I. Cuza”, Iași
 Cota Zero – Cota Zero. Revista d'arqueologia i ciència. Universitat Central de Catalunya
 Dacia – Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București; serie nouă N.S. (nouvelle série); *Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne*, București
 DID, I – *Din istoria Dobrogei*, vol. I, D.M. Pippidi, D. Berciu, *Geți și greci la Dunărea de Jos din cele mai vechi timpuri până la cucerirea romană*, București, 1965
 Documenta Praehistorica – Documenta Praehistorica, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Archaeology
 Drobeta – Drobeta, Muzeul Regiunii Porților de Fier, Drobeta–Turnu Severin
 EphemNap – *Ephemeris Napocensis*, Cluj–Napoca
 ErdMúz – Erdélyi Múzeum, Cluj
 Estonian Journal of Archaeology - Estonian Journal of Archaeology, Tallin
 Germania – Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin
 Histria Antiqua – Histria Antiqua, Institut društvenih znanosti IVO PILAR, Zagreb
 IDR – *Inscripțiile Daciei Romane*, București
 IDRE – Constantin C. Petolescu, *Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie I-II*, București, 1996–2000
 IGLR – Emilian Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV–XIII descoperite în România*, București, 1976
 ILB – B. Gerov, *Inscriptiones Latinae in Bulgaria Repertae*, Sofia, 1989
 ILD – C.C. Petolescu, *Inscripții latine din Dacia*, București, 2005
 ILS – H. Dessau, *Inscriptiones Latinae Selectae I–III*, Berlin, 1892–1916
 INHA – Institut National d'Histoire de l'Art, Paris
 ISM – *Inscripțiile din Scythia Minor*, București
 Izvestija Varna – Izvestija na Narodnija Muzej Varna, Varna
 J Anthropol Archaeol – Journal of Anthropological Archaeology
 J Archaeol Method Th – Journal of Archaeological Method and Theory
 J.Archaeol.Sci – Journal of Archaeological Sciences, London – New York
 JÖAI – Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts, Viena
 Libri – Libri. International Journal of Libraries and Information Services
 Marisia – Marisia. Muzeul Județean Mureș
 MCA (Materiale) – Materiale și Cercetări Arheologice, București
 MN – Muzeul Național, București
 Mousaios – Mousaios. Muzeul Județean Buzău, Buzău
 Muzeul Oltului – Muzeul Oltului, Muzeul Județean Olt, Slatina
 Pontica – Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța
 PPS – Proceedings of the Prehistoric Society, Cambridge
 PZ – Prähistorische Zeitschrift, Leipzig – Berlin
 RÉ – Revue Épigraphique

- Revista Bistriței – Revista Bistriței, Bistrița
RFR – Revista Fundațiilor Regale, București
RIU – *Römische Inschriften Ungarns*, Budapest
RMD – M.M. Roxan, *Roman Military Diplomas*, Londra, 1978, 1985
Rom Rep Phys – Romanian Reports in Physics, București
RPAN – Revista de Preistorie și Antichități Naționale, București
SAA – *Studia Antiqua et Archaeologica*, Iași
Sargetia – Sargetia, Acta Musei regionalis Devensis, Deva
SCIV(A) – Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București
SCN – Studii și Cercetări Numismatice, București
SEG – *Supplementum Epigraphicum Graecum*, Leiden, 1923–
SP – Studii de Preistorie, București
Starinar – Starinar, Belgrad
StCl – Studii Clasice, București
StCȘCluj – Studii și Cercetări Științifice, Cluj
StUnivCluj – *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Cluj
Suceava – Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei, Suceava
Tibiscum – Tibiscum. Acta Musei Carasebesiensis. Muzeul Județean de Etnografie și al Regimentului de graniță Caransebeș
Tyche – Tyche. Beiträge zur Alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik, Viena
Ziridava – Ziridava. *Studia Archaeologica*, Arad
ZPE – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn

